

Москаленко В. Г.

ЖИТТЄВЕ PPEДО ПPOФЕСOPA APCEHIA KOTЛЯPEBCЬKOrO

Меморіальною дошкою біля входу до Малого залу Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського вшановано пам'ять засновника української органної школи, заслуженого діяча мистецтв України, професора Арсенія Миколайовича Котляревського. Значення цього видатного музиканта в розвитку української художньої культури важко переоцінити. У різних містах України і за її межами працюють випускники чи послідовники органної школи А. Котляревського, у консерваторіях (тепер – академіях), в інших мистецьких закладах Києва, Львова, Донецька, Новосибірська – вихованці його музикознавчої школи.

Автор цієї статті познайомився з Арсенієм Миколайовичем Котляревським у вересні 1959 року у Львівській державній консерваторії імені М. В. Лисенка, до якої вступив на історико-теоретичний факультет. Через кілька тижнів після початку навчального року на дошці наказів несподівано для себе прочитав, що мене зарахували для індивідуальних занять зі спеціальності «музикознавство» у клас А. М. Котляревського. Так я став учнем «школи Котляревського». Наші заняття відбувалися у незвичній і, водночас, природній для будь-якого музиканта формі: музикуванні за роялем (часто в чотири руки з Арсенієм Миколайовичем) і подальшому обговоренні виконуваної музики. За допомогою виконавської інтонації, шляхом співбесіди Арсеній Миколайович намагався пробудити творчий потенціал музичного мислення студента. У цьому полягала його педагогічна метода і віддзеркалювалося його розуміння шляхів професійного становлення музиканта.

Будь-яка творча школа передбачає взаємодію трьох головних умов: 1) наявності учителя як значної творчої особистості; 2) чітко виражених предметів і мети навчання; 3) системи прийомів навчання. Думаю, що музиканти, які навчалися або досить систематично спілкувалися з Арсенієм Миколайовичем, стали прихильниками цих творчих принципів. Вони не будуть заперечувати, що здобули освіту у «школі Котляревського».

В особі Арсенія Миколайовича, його музичній діяльності начебто відроджуються ознаки музичного ремісництва, у високому розумінні цього слова, перейнятого від епохи Бароко. Ідеться, насамперед, про постійне й безкорисливе служіння своєму музичному покликанню в будь-яких формах і в будь-яких життєвих умовах. Охоплюючи поглядом творчий шлях, пройдений А. М. Котляревським, вражаєшся широтою творчих зацікавлень і різноманітністю їх практичного втілення: концертна, педагогічна, організаційна діяльність, музична освіта, лекторсько-пропагандистська робота, нарешті, пропаганда й організація органної справи.

Згадується, наприклад, як він 1961 року своїми руками (спільно з сином Іваном Арсенійовичем) побудував перший у Новосибірську орган із деталей старого інструмента, привезених із заходу України. Або ж, 1969 року він власноруч відремонтував старий орган у Малому залі Київській консерваторії. Звичайно, справа тут не лише в особливому ставленні професора А. Котляревського до улюбленого інструмента. За цим стоїть відчуття потреб сучасного музично-історичного процесу і своєї ролі в ньому.

Арсеній Миколайович був дуже красивим. Приваблювала в ньому його аристократична постава, величність і неспішність рухів. У манері поводитися не було зов-

нішньої показовості, нарочитої ефектності. У спілкуванні з учнями і під час популярних лекцій відчувалася ґрунтовна духовна мотивація, притаманна значній творчій особистості. Приваблював м'який бархатистий тембр голосу, який звучав без натиску і зайвої афектації.

Арсеній Миколайович Котляревський.

В останні роки життя Арсеній Миколайович писав автобіографію, у якій, крім фактів його життя, підсумовано пройдений шлях у музиці: творче становлення, музичні уподобання, місце митця в соціумі... Ця автобіографія сприймається сьогодні

як своєрідна професійна сповідь музиканта. У подальшій розповіді, цитуючи фрагменти цієї автобіографії, скористаємося унікальною можливістю ніби почути голос музиканта, який відтворює «кардіограму» його самовідчуття у складних, часом навіть трагічних перипетіях вітчизняної історії ХХ століття. Зважаючи на регламентований обсяг статті, зосередимося на окремих вузлових подіях, зафіксованих у цій сповіді музиканта.

Творчий діалог А. М. Котляревського з органом тривав протягом майже всього життя. *«Я народився 15 січня 1910 р. в Петербурзі <...> у клініці Інституту Отта (Петроградська сторона, вул. Пісочна, Чорна річка), де в актовому залі стояв тримануальний “Walker”»,* – цими словами розпочинається автобіографія. – *Це визначило мою любов до органів фірми Walker (Ludwigsburg), який мені потім багато разів траплявся переважно в Ленінграді, Таліні, Ризі»¹.*

Початковий етап становлення особистості музиканта відбувався під враженням звучання органа, інструмента, з яким час від часу відбувається безпосередній чи то прихований діалог. *«Незабутнє, я б сказав, приголомшливе враження на мене справив концерт гамбурзького органіста Ситтарда в Peter-Paulkirche на Невському проспекті, – згадує музикант. – Ситтард грав прекрасно. У якійсь із п'єс він використав Fernwerk². Більше я такого чарівного Fernwerk'a не зустрічав ніде <...> Складалося враження, що звуки випромінював повітряний простір. А перед очима було величезне полотно кисті Брюллова, розташоване у вівтарі»³.*

Становлення музичної професійності Арсенія Миколайович відбувалося у процесі одночасного здобуття виконавської і музикознавчої освіти. Закінчивши школу трудового навчання в Оранієнбаумі, він протягом вересня 1925 – липня 1929 р. навчався по класу рояля в Музичному технікумі імені М. І. Глінки (Ленінград), потім закінчив фортепіанний та історико-теоретичний факультети Ленінградської консерваторії імені М. А. Римського-Корсакова (клас професора Р. І. Грубера). Добре володіння фортепіано дало змогу паралельно займатися органом у класі професора І. О. Браудо. У грудні 1938 року А. Котляревський одержав свідоцтво про закінчення фортепіанного відділення Ленінградської консерваторії з кваліфікацією «органіст». Саме тут бере початок «органна лінія», яка потім прокреслюється пунктиром крізь усе життя і творчість музиканта. Спілкування зі звуками цього інструмента поєднувалося з власною музикознавчою думкою, сприяючи постійному інтелектуальному осмисленню сенсу музичної думки, вираженої засобами інтонації. *«Як музикознавець, я працював над інструментальною творчістю Баха у процесі написання підручника з історії музики (за дорученням Ленінградського інституту театру і музики) та дисертаційного дослідження на тему “Елементи симфонізму у творчості Баха”, – пише Арсеній Миколайович. – Намагаючись поєднувати у практичній роботі обидві свої спеціальності, я підготував і самостійно провів лекційно-концерти: “Орган і органна музика”; “Історія органу в Росії і радянська органна культура”; “Бах, його попередники та учні”»⁴.*

---

¹ Котляревский А. Н. Автобиография : рукопис. – Особистий архів О. І. Котляревської. Тут і надалі переклад з російської – автора статті.

² Труби органа, просторово відокремлені від основного комплексу труб для забезпечення «ефекту відлуння» – ред.

³ Котляревский А. Н. Автобиография : рукопис. – Особистий архів О. І. Котляревської.

⁴ Там само.

Серед виконавських уподобань Котляревського-органіста провідне значення має творчість Й. С. Баха¹. У наступному фрагменті автобіографії митця роз'яснюється, яку роль, окрім вузько естетичної, відігравала для нього музика Й. С. Баха у складні і трагічні 30-і роки: *«Після 1930 року ми всі відчували страшенний скрегіт “залізної завіси”. Почали зникати люди, спрощуватися до примітиву творчі установки в усіх сферах музичного мистецтва, – розповідає Арсеній Миколайович. – У ці страшні роки моє спілкування з музикою Баха і органом допомогло мені зберегти духовні цінності: я, органіст-початківець кафедри історії музики, одержую від керівника професора Р. І. Грубера відповідальне завдання: вести семінарські заняття до його лекційного курсу. Найближча тема – музика Й. С. Баха. Центральне місце в ній належить ораторії “Страсті за Матвієм”, тобто євангельській розповіді про таємні задуми фарисеїв і книжників, зраду Іуди, Таємну вечерю, про судилище Синедріона, Пілата, про страждання Ісуса та його розп'яття на Голгофі. Бах утілює це у складній і досконалій музичній драмі з використанням оркестру, солістів, які виконують арії, аріозо, так звані речитативи *secco* (“сухий” речитатив), грандіозні хоріві фантазії та численні хорали – основна опора всієї композиції»².*

У грудні 1938 року А. Котляревський був зарахований асистентом кафедри історії музики в Ленінградську консерваторію. У серпні 1941 року він із родиною разом із Ленінградською консерваторією евакуювався до Ташкента. Через деякий час це місто стане першим «плодотворним полем», на терені якого розкриються неабиякі організаторські здібності музиканта.

У 1947 році керівні органи культури СРСР запропонували А. Котляревському посаду заступника директора Ташкентської державної консерваторії. *«Ця пропозиція відповідала моему бажанню працювати самостійно, якомога ширше використовуючи набутий досвід, – зазначав Арсеній Миколайович. – <...> Я завжди любив займатися практичною діяльністю та організаційною роботою. Я вважав, що переїзд до Ташкента відкриє переді мною широке поле різноманітної діяльності. Мої припущення справдилися. Протягом трьох з половиною років перебування в Ташкенті мені вдалося не тільки активізувати колектив консерваторії, з яким ми досягли значних успіхів: у результаті цього Ташкентській консерваторії було надано другу категорію»³.*

Протягом 1951–1960 рр. А. Котляревський працював заступником директора з наукової і навчальної роботи у Львівській державній консерваторії. Тут і досі живуть спогади про цей період її становлення і роль у цьому процесі Арсенія Миколайовича. Спогади про Музиканта з великої літери, який у непрості роки життя старовинного міста завоював високий авторитет своєю толерантністю, інтелігентською чесністю у поводженні з людьми у будь-яких, часом зовсім не простих ситуаціях. Доктор мистецтвознавства, професор С. С. Павлишин згадує, як у її студентські роки Арсеній Миколайович зважився дозволити їй продовжити навчання і скласти іспити екстерном. Адже у відповідних органах уже лежав на неї донос як на доньку репресованого батька, який у той час перебував у Гулазі.

І все ж, найнадійнішою підставою цього авторитету був високий рівень, універсалізм блискучого музиканта – органіста, музикознавця, лектора, нарешті, знаного фахівця в царині камерної музики. Згадую, наприклад, його консультації вико-

¹ У 2010 році випущено диски з архівними записами виконань А. М. Котляревського.

² Котляревський А. Н. Автобіографія : рукопис. – Особистий архів О. І. Котляревської.

³ Там само.

навиці всіх десяти скрипкових сонат Л. ван Бетховена професору Олександрі Деркач у період її підготовки до концертів. Мені було доручено і на репетиції, і під час концерту почесну місію – перегортати сторінки нот.

У грудні 1951 року наказом по Міністерству культури РРФСР А. Котляревського було призначено на посаду ректора Новосибірської державної консерваторії імені М. І. Глінки. Після одержання квартири до Новосибірська переїхала і сім'я Арсенія Миколайовича – дружина Віра Миколаївна Бакеєва, органістка за спеціальністю, і син Іван Арсенійович. І я без вагань вирішив відразу (тобто взимку) їхати за своїм учителем у Сибір, щоб продовжити у нього навчання.

Під час керівництва Новосибірською консерваторією (1961–1968) організаційний талант А. Котляревського розкрився найбільш яскраво і багатогранно. Музикант-будівничий за своєю природою, Арсеній Миколайович значно розширив приміщення консерваторії: добудував ще один поверх, з обох боків основного корпусу – флігелі. В одному з них міститься концертний зал з органом (!), першим в Сибіру і на Далекому Сході, в іншому – п'ятиповерховий гуртожиток для студентів. Звичайно, замовлений у німецької фірми "Wilhelm Sauer", цей орган коштував чимало, можна тільки уявити собі, скільки організаційних перепон для його будівництва потрібно було подолати!

Працювати в консерваторії А. Котляревський запросив багатьох чудових музикантів-виконавців і музикознавців, зокрема молодих випускників Московської й Ленінградської консерваторій. З останньою у нього були особливо тісні контакти. Та головне – це особлива творча атмосфера, яка запанувала у той час у Новосибірській консерваторії, сприяла пошуків творчої енергії і пошуку. Ми відчували себе частиною європейського музичного процесу. Наприклад, під час навчального року, за підтримки ректора, велика група студентів і молодих викладачів двічі їздила на міжнародний фестиваль «Варшавська осінь». Щорічно відбувалися теоретичні конференції за участі педагогів з інших консерваторій країни, зокрема й українських.

Арсеній Миколайович, незважаючи на природну дипломатичність, завжди важко спрацьовувався з партійним керівництвом. Крім державних нагород і цінних подарунків, він одержував і партійні догани. Один із таких конфліктів завершився його зняттям з посади ректора Новосибірської консерваторії і поверненням в Україну.

Протягом 1969–1971 рр. А. Котляревський очолював у Донецькому державному музично-педагогічному інституті (нині – Музична академія імені С. С. Прокоф'єва) кафедру історії музики. Факти його автобіографії свідчать про генеральну спрямованість його думок у цей час: *«У зв'язку з перспективами моєї участі в розбудові органної культури України, я паралельно їздив до Києва: літо-осінь 1969 р. – ремонт старого органа; 1969–1970 рр. – початок роботи органного класу; літо 1970 р. – збирання малого органу Зауер»*¹.

Восени 1970 року Арсеній Миколайович переїхав до Києва. Спочатку він працював на посаді професора по класу органа, а потім – проректора з наукової роботи Київської консерваторії. Саме в цей час його зусиллями було закладено фундамент київської органної школи. У приміщенні київського костюлу Святого Миколая відкрито органний зал і водночас – Республіканський будинок органної і камерної музики. З 1982 р. Арсеній Миколайович став його художнім керівником і директором. Республіканський (нині – Національний) будинок органної та камерної музики плідно працює й тепер. Вшановуючи пам'ять свого професора, київські органісти щорі-

---

¹ Котляревский А. Н. Автобиография : рукопис. – Особистий архів О. І. Котляревської.

чно 15 січня відзначають день народження Арсенія Миколайовича Котляревського і на його честь влаштовують концерти органної музики.

Знаменними є завершальні рядки в автобіографії А. Котляревського: *«Набутий мною досвід із надзвичайною переконливістю показав, що музикант живе на землі не заради сприйняття звука і не заради егоцентричного самовираження, а заради того, щоб нести музичне мистецтво багатьом і багатьом людям. Музикант, за своєю сутністю, – постать гуманістичної спрямованості <...> Музика – насправді частина мого життя. Але тільки частина, поряд із природою, сім'єю, багатогранними відносинами з оточуючими мене людьми, з усім тим, що називається життям»¹.*

Думаю, що цими словами виражене життєве *credo* Арсенія Миколайовича Котляревського, Людини і Музиканта.

Москаленко В. Г. Життєве credo Арсенія Миколайовича Котляревського. Охарактеризовано багатогранну діяльність видатного музиканта, його внесок у розвиток вітчизняної художньої культури, зокрема у становлення київської органної школи; наголошено, що незаперечний авторитет майстра спирався на високий рівень його професіоналізму, універсализм блискучого музиканта – органіста, музикознавця, лектора, відомого фахівця в царині камерної музики.

Ключові слова: українська художня культура, органна школа А. Котляревського, музикознавча школа А. Котляревського.

Москаленко В. Г. Жизненное credo Арсения Николаевича Котляревского. Охарактеризована многогранная деятельность выдающегося музыканта, его вклад в развитие отечественной художественной культуры, в частности в становление киевской органной школы; отмечено, что непререкаемый авторитет мастера опирался на высокий уровень его профессионализма, универсализм блестящего музыканта – органиста, музыковеда, лектора, известного специалиста в области камерной музыки.

Ключевые слова: украинская художественная культуры, органная школа А. Котляревского, музыковедческая школа А. Котляревского.

Moskalenko V. H. The Life Motto of Arseniy Kotlyarevski. This article characterizes the multifaceted activities of the outstanding musician, his contribution to the development of Ukrainian art and culture, in particular the formation of the Kyiv Organ School. It has been noted that the unrelenting authority of the maestro relied upon his high level of professionalism and multiple musical talents – he was an organist, a musicologist, a lecturer, and a renowned expert in the field of chamber music.

Keywords: Ukrainian art and culture, Organ School of A. Kotlyarevski, musicological school of A. Kotlyarevski.

---

¹ Котляревский А. Н. Автобиография : рукопис. – Особистий архів О. І. Котляревської.